

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ήταν μια παλιά ιδέα του καθηγητή Γ. Μ. Σηφάκη να συγκροτήσουμε εδώ στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης μία επιστημονική ομάδα με στόχο την κατάρτιση της *Προσωπογραφίας των περί των Διόνυσων τεχνιτών*, δηλαδή ενός βιογραφικού λεξικού που θα περιλάμβανε τα γνωστά στοιχεία για τη ζωή και τη δράση όλων των ανθρώπων του θεάτρου και των άλλων παρεμφερών δημόσιων θεαμάτων της αρχαιότητας. Με την προϋπόθεση ότι θα ήμουν από τα πρώτα μέλη αυτής της ομάδας —αφού από την αρχή πείστηκα για τη χρησιμότητα ενός τέτοιου έργου— άρχισα εδώ και δέκα περίπου χρόνια να συγκεντρώνω σχετικό υλικό. Έπειδή όμως με το πέρασμα του χρόνου φάνηκε ότι η ομαδική πραγματοποίηση του μακρόπνοου στόχου δεν είναι πιθανή τουλάχιστον στο προσεχές μέλλον, αποφάσισα, με τη συγκατάθεση του έμπνευστή του αρχικού σχεδίου, να επεξεργαστώ και να δώσω στη δημοσιότητα το όχι εύκαταφρόνητο υλικό που βαθμιαία συγκεντρώθηκε αυτά τα χρόνια.

Για να πραγματοποιηθεί εύκολότερα το ατομικό πλέον εγχείρημα έθεσα ορισμένους περιορισμούς στο αρχικό σχέδιο:

1) Χρονολογικά εντόπισα την έρευνά μου στη χιλιετία 500 π.Χ. - 500 μ.Χ. (με συχνές όμως υπερβάσεις κυρίως σε περιπτώσεις τεχνιτών της μουσικής).

2) Κατέγραψα πρόσωπα μόνο των «έλληνικών» θεατρικών και μουσικών αγωνισμάτων και θεαμάτων, πράγμα που στην πράξη σημαίνει ότι έκαμα συστηματική —όπωςδήποτε όχι εξαντλητική— αποδελτίωση πηγών που αφορούν μόνο τον ελληνικό κόσμο, συνεπώς κατά κύριο λόγο ελληνόγλωσσων κειμένων, και περιορισμένη αναδίφηση λατινικών πηγών. Από τους τεχνίτες που δρούν ειδικά στη Ρώμη περιέλαβα μόνον εκείνους που κάποιο συγκεκριμένο στοιχείο, πέρα από το συχνά ελληνικό όνομα αυτών των ανθρώπων, επιτρέπει να θεωρηθούν είτε ελληνικής καταγωγής είτε εκτελεστές θεαμάτων που έχουν εισαχθεί εκεί από την Ελλάδα (βέβαια τα κριτήρια για μια τέτοια διάκριση σε καμιά περίπτωση δεν είναι ασφαλή, γι' αυτό και σε αρκετές ίσως περιπτώσεις τέτοιων καλλιτεχνών ή καταγραφή ή ο αποκλεισμός τους έγινε κάπως αυθαίρετα). Για τους μίμους και τους όρχηστές του παντομίμου ο περιορισμός ήταν αυστηρότερος, καθώς

ἀποδελτίωσα μόνον όσους έμφανίζονται στην έλληνική 'Ανατολή. Ειδική έρευνα για έπώνυμους Διονυσιακούς τεχνίτες που εικονίζονται σέ αρχαία μνημεία δέν έκαμα, σημείωνα όστόσο όσους εύρισκα στη βιβλιογραφία.

3) 'Απέκλεισα τούς δραματικούς ποιητές (με έλάχιστες εξαιρέσεις), έπειδή τώρα βρίσκει κανείς όλα τά στοιχεία στις πρόσφατες εκδόσεις των τραγικών και των κωμικών αποσπασμάτων, των Snell-Kannicht από τη μιá μεριά και των Kassel-Austin από την άλλη.

4) 'Από τούς ποιητές του 'Επους, του Διθυράμβου και των άλλων ποιητικών ειδών περιέλαβα μόνον αυτούς που αναφέρονται σέ έπιγραφές ή είναι, γενικότερα, έλάχιστα γνωστοί στις 'Ιστορίες της αρχαίας έλληνικής λογοτεχνίας.

Σκόπευα επίσης νά μη συμπεριλάβω τούς ήθοποιούς, έπειδή υπάρχουν οί γνωστοί κατάλογοι του O'Connor και της Ghiron-Bistagne. Μάλιστα με την προοπτική αυτή έδωσα στη δημοσιότητα πριν από λίγα χρόνια ('Ελληνικά 35, 1984, 29-37) όρισμένες συμπληρώσεις και διορθώσεις στους παραπάνω καταλόγους, πιστεύοντας τότε ότι δέν ήταν αναγκαία ή ανανέωσή τους. 'Επειδή όμως από τη μετέπειτα χρήση τους διαπίστωσα αδυναμίες που στην αρχή δέν είχα προσέξει, κατέληξα στην απόφαση νά συμπεριλάβω και τούς ήθοποιούς. 'Η απόφαση αυτή ενισχύθηκε σημαντικά και από τó γεγονός ότι ó κατάλογος του O'Connor έχει μεταφερθεί με παραλείψεις και πολλά πρόσθετα λάθη στα λήμματα ενός σχετικά πρόσφατου συμπληρώματος της RE (Suppl. X, 1965).

Με αυτούς τούς όρους τó ύλικό που τελικά συγκεντρώνεται έδώ αφορά πάνω από τρείς χιλιάδες πρόσωπα είκοσιπέντε θεατρικών, μουσικών και άλλων ειδικοτήτων, ήτοι, σέ στρογγυλούς αριθμούς, 900 σκηνικούς και 1600 θυμελικούς τεχνίτες (για νά χρησιμοποιήσω την παλιά όρολογία, από τη μιá μεριά για τούς ανθρώπους του Δράματος και από την άλλη για τούς άτομικούς εκτελεστές μουσικών, κυρίως, παραστάσεων —στους δεύτερους ύπολογίζω καταχρηστικά και όρισμένους θρησκευτικούς λειτουργούς που χειρίζονται μουσικά όργανα), 250 τεχνίτες του Διθυράμβου και, τέλος, 180 άνθρωπους άλλων μαζικών, μη αγωνιστικών, θεαμάτων της ύστερης κατά κύριο λόγο αρχαιότητας (σ' αυτούς περιλαμβάνονται μίμοι, παντόμιμοι, θαυματοποιοί, ακροβάτες κτλ.).

Οί πληροφορίες για κάθε πρόσωπο παρέχονται σέ ιδιαίτερο άρθρο. Κάθε άρθρο αποτελείται από τις εξής έξι ένότητες: λήμμα, ειδικότητα, χρονολογία, πηγές, ανάλυση των μαρτυριών και, τέλος, βιβλιογραφία.

α) Στο λήμμα αναγράφεται με ήμίμαυρα γράμματα τó όνομα του τεχνίτη, όπως ακριβώς έμφανίζεται στις πηγές (ένίοτε καταχωρίζονται σέ παρένθεση συμπληρωματικά στοιχεία από πηγές που δέν χρησιμοποιούνται στο άρθρο).

β) Μετά από τó λήμμα-όνομα αναγράφεται ή ειδικότητα του τεχνίτη, με πλάγια στοιχεία, αν αυτή δηλώνεται ρητά στην πηγή, και με όρθια, αν προκύπτει έμμεσα.

γ) Στη συνέχεια δηλώνεται ó χρόνος μέσα στον όποιο πέφτει ή μαρτυρη-

μένη δράση του προσώπου, με λατινικό αριθμό ó αιώνας και με άραβικό τó τέταρτό του (στις χρονολογίες ή κάθετη γραμμή δηλώνει τó μεταίχμιο δύο όρίων και ή παύλα διάστημα, π.χ. II/I σημαίνει τέλος 2ου και αρχή 1ου αιώνα, ενώ II-I σημαίνει τó διάστημα από την αρχή του 2ου ως τó τέλος του 1ου αιώνα). 'Αν οί αριθμοί δέν συνοδεύονται από άλλη ένδειξη, πρόκειται για την προχριστιανική εποχή.

δ) Στην τέταρτη ένότητα του άρθρου παρατίθενται οί παραπομπές στις πηγές κατανεμημένες σέ ομάδες, αν είναι πολλές, με μιá λογική σειρά, ώστε νά διευκολύνεται στην έπόμενη ένότητα ή ανάλυση των μαρτυριών με τη σειρά της κατάταξής τους. Για τις έπιγραφές και τούς παπύρους δίνεται μιá κύρια παραπομπή, πρώτη στη σειρά, στην όποία στηρίζεται και τó λήμμα, και δίπλα της παραπομπές σέ παράλληλες εκδόσεις του έπιγραφικού ή παπυρικού κειμένου. Διαφορετικές αναγνώσεις του όνόματος-λήμματος σημειώνονται είτε στην αρχή μιáς ομάδας μαρτυριών, αν όλες οί πηγές αποκλίνουν τó ίδιο από τó λήμμα, είτε μετά από την πηγή που μόνη τυχόν αποκλίνει. Τόσο για τις κύριες παραπομπές όσο και για τά παραθέματα κειμένων από έπιγραφές και παπύρους καταβλήθηκε προσπάθεια νά χρησιμοποιηθούν οί νεώτερες δημοσιεύσεις. Για τά κείμενα της λογοτεχνίας χρησιμοποιήθηκαν κατά κανόνα οί εκδόσεις της σειράς Teubner.

ε) Στην πέμπτη και κύρια ένότητα του άρθρου αναλύονται τά δεδομένα για κάθε πρόσωπο με τη σειρά συνήθως που έχουν καταταγεί προηγουμένως οί μαρτυρίες. 'Ως πρòς την κατάταξη και έπομένως την ανάλυση των μαρτυριών ή ποικιλία και ή αποσπασματικότητα του ύλικού δέν επέτρεψαν την τήρηση ενιαίας αρχής. Πάντως επιδιώκεται νά προτάσσονται οί βεβαιότερες και πληρέστερες πληροφορίες. Στην ένότητα αυτή παρατίθενται πολύ συχνά αυτούσια τά σχετικά κείμενα, ώστε μπορούμε νά πούμε ότι τελικά σχηματίζεται εκτός από την Προσωπογραφία και ένα χρήσιμο σώμα πηγών της ιστορίας των θεαμάτων. Βέβαια δέν ήταν δυνατόν νά επιμείνουμε σέ έρμηνευτικά προβλήματα που δέν σχετίζονται άμεσα με τά πρόσωπα ή στη διασάφηση των συχνά δυσνόητων μουσικών όρων. Στόν άναγνώστη που θά είχε σχετικά ενδιαφέροντα σημαντική βοήθεια προσφέρει ή 'Εγκυκλοπαιδεία της αρχαίας έλληνικής μουσικής του Σ. Μιχαηλίδη, 'Αθήνα 1982 (έλληνική και άγγλική έκδοση του Μορφωτικού 'Ιδρύματος της 'Εθνικής Τραπέζης).

στ) Στην τελευταία ένότητα παρέχεται ή κυριότερη βιβλιογραφία για τó πρόσωπο, κυρίως παραπομπές σέ λεξικά και προσωπογραφίες.

Στά άρθρα χρησιμοποιούνται και τά παρακάτω σύμβολα, που σημαίνουν:

* άβεβαιότητα της πηγής ως πρòς την άνάγνωση,

⊕ πλαστά ή άμφίβολης ιστορικότητας πρόσωπα,

÷ πιθανότητα νά υπόκεινται στις μαρτυρίες ενός άρθρου περισσότερα από ένα πρόσωπα,

→ παραπομπή σέ λήμμα αυτού του βιβλίου.

Ὡς πρὸς τὴν κατάταξη τῶν ἄρθρων τηρεῖται ἡ ἀλφαβητική σειρά τῶν κύριων ὀνομάτων, ὅπως ἐμφανίζονται στὶς πηγές. Διαλεκτικοὶ τύποι διατηροῦνται ἀναλλοίωτοι, ἐνῶ σὲ περιπτώσεις διπλοτυπίας προτιμᾶται ὁ κοινότερος τύπος. Τὰ ρωμαϊκὰ ὀνόματα κατατάσσονται μὲ βάση τὰ *cognomina*. Πάντως καὶ στὶς δύο περιπτώσεις, διπλοτυπίας καὶ ρωμαϊκῶν ὀνομάτων, γιὰ διευκόλυνση τοῦ χρήστη ἔχουν καταχωριστεῖ στὸν ἀλφαβητικὸ κατάλογο ὅλα τὰ ὀνόματα μὲ παραπομπές στὰ οἰκεῖα λήμματα. Σὲ περιπτώσεις ὁμωνυμίας ἡ σειρά εἶναι: σκέτο ὄνομα ἢ *cognomen*, ὄνομα καὶ ἐθνικόν, ὄνομα καὶ πατρώνυμο. Ἄν καὶ πάλι συμπίπτουν τὰ λήμματα, ἡ παραπέρα ταξινόμηση γίνεται μὲ βάση τὴ χρονολογία.

Στὸ τέλος τοῦ καταλόγου ἐπισυνάπτονται δύο παραρτήματα, ἓνα μὲ διάφορους Πίνακες-εὑρετήρια, πού, καθὼς συνοψίζουν ὅλο τὸ ὕλικο, διευκολύνουν τὴν παραπέρα ἐπιστημονικὴ ἀξιοποίησή του, καὶ ἓνα ἄλλο παράρτημα μὲ ἐνδεικτικὲς φωτογραφίες ἀρχαιολογικῶν μνημείων.

Ἡ συλλογὴ καὶ ἐπεξεργασία τοῦ ὕλικου οὐσιαστικὰ περατώθηκαν τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1985. Ἐκτοτε ὡς τὴν παράδοση τοῦ χειρογράφου στὸ τυπογραφεῖο (Πάσχα 1987), ἔκαμα μόνο σποραδικές ἀλλαγές καὶ προσθήκες μὲ βάση νεώτερα δημοσιεύματα. Ἴσως πρέπει ἀκόμη νὰ προσθέσω ὅτι ὁλόκληρη ἡ ἐργασία συντελέστηκε σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὴ Θεσσαλονίκη. Ἡ ἀδυναμία μου νὰ ἐργαστῶ σὲ κάποια μεγάλη βιβλιοθήκη ἦταν, θέλω νὰ πιστεύω, ἡ κυριότερη αἰτία γιὰ μερικὰ τουλάχιστον ἀπὸ τὰ σφάλματα πού θὰ βροῦν οἱ εἰδικοί ἀναγνώστες.

Τελειώνοντας τὸν σύντομο αὐτὸ πρόλογο σκέφτομαι μὲ εὐγνωμοσύνη καὶ τὰ πρόσωπα πού συντέλεσαν στὴ δημιουργία αὐτοῦ τοῦ βιβλίου. Καὶ πρῶτον βέβαια τὸν κ. Σηφάκη, πού ἐμπνεύστηκε τὴν ἐργασία, ὑποστήριξε ἐνθερμα μὲ ἔργα καὶ συμβουλές τὴ διεκπεραίωσή της καὶ εἰσηγήθηκε τὴν ἐκτύπωσή της στὴ σειρά τῶν «Πανεπιστημιακῶν Ἐκδόσεων Κρήτης». Ἐπειτα ὀφείλω νὰ εὐχαριστήσω τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τοῦ Ἑρευνητικοῦ Κέντρου Κρήτης γιὰ τὴ γενναία χρηματοδότηση τῆς ἔκδοσης, ἰδιαίτερα τὸν καθηγητὴ κ. Ἑλ. Οἰκονόμου καὶ τὸν κ. Χ. Στρατήγη γιὰ τὴν εὐνοϊκὴ τους διάθεση σὲ ὅλα τὰ στάδια τῆς ἐκτύπωσης. Τέλος θερμὰ εὐχαριστῶ τὸ τεχνικὸ προσωπικὸ τοῦ τυπογραφείου «Λιθογραφία» (Τριανδρία Θεσσαλονίκης), πού μὲ τρόπο ἀξιεπαινο ἔφερε σὲ πέρας ἓνα δύσκολο ἔργο, καὶ τὴ φιλόλογο δ. Χριστίνα Γρίμπα, πού μὲ βοήθησε στὴ διόρθωση τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων.

Θεσσαλονίκη, Καλοκαίρι 1987

Ι.Ε.Σ.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

Γιὰ τὶς παραπομπές στὶς πηγές χρησιμοποιοῦνται συντομογραφίες ὡς ἑξῆς: Γιὰ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς συντμήσεις ὀνομάτων καὶ τίτλων πού εἴτε γίνονται μόνες τοὺς εὐκόλα κατανοητὲς εἴτε ἀναλύονται μέσα στὰ ἄρθρα γιὰ τὰ ἐπιγραφικὰ δημοσιεύματα οἱ συντομογραφίες τοῦ Λεξικοῦ LSJ⁹ (καὶ τοῦ συμπληρώματος) καὶ γιὰ τὰ παπυρικά αὐτὲς τοῦ βιβλίου τοῦ E. G. Turner, *Ἑλληνικοὶ πάπυροι*, μετάφραση Γ. Μ. Παράσoglou, Ἀθήνα 1981, σ. 203 κέ. Προκειμένου γιὰ περιοδικὰ υἱοθετοῦνται, μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, οἱ συντομογραφίες τοῦ *L'Année Philologique*. Ἐπιπλέον χρησιμοποιοῦνται οἱ ἀκόλουθες βραχυγραφίες:

Agora	<i>The Athenian Agora, Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens.</i>
Année épigr.	<i>L'Année épigraphique, Revue des publications épigraphiques relatives à l'antiquité romaine.</i>
Austin	C. Austin, «Catalogus Comicorum Graecorum», <i>ZPE</i> 14 (1974) 201-225.
Beazley, ARV ²	J. D. Beazley, <i>Attic Red-figure Vase-painters</i> , Ὁξφόρδη 1963.
Berve	H. Berve, <i>Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage, Zweiter Band: Prosopographie</i> , Μόναχο 1926.
Bier	H. Bier, <i>De saltatione pantomimorum</i> , Βόννη 1917 (χειρόγραφη διδακτορικὴ διατριβή).
Bradford	A. Bradford, <i>A Prosopography of Lacedaemonians from the Death of Alexander the Great, 323 B.C., to the Sack of Sparta by Alaric, A.D. 396</i> , [Vestigia 27], Μόναχο 1977.
Brinck	A. Brinck, <i>Inscriptiones Graecae ad choregiam pertinentes, Dissertationes philologicae Hallenses</i> 7 (1886) 71-274.